

THOMAS BERNHARD'IN *NEDEN* VE *MAHZEN* ADLI ESERLERİNDE MÜZİK MOTİFİ

Melahat BAYRAM*

Özet

Müzik kavramı, modern dünya toplumunda geniş kitlelere hitap eden ve birçok disiplinle etkileşim hâlinde olan bir sanat dalıdır. Bu disiplinler arasında edebiyat bilimiyle de etkileşim içinde olduğu söylenebilir. Bu çalışmada, Alman Edebiyatı'nın önemli yazarlarından biri olan Thomas Bernhard'ın otobiyografik nitelik taşıyan *Neden* ve *Mahzen* adlı iki eserinde müzik motifi incelenmiştir. Melankolik bir kaleme sahip olan Bernhard'ın bu iki eserinde müzik kavramı nasıl ele alınmış ve nasıl edebî bir motif hâline gelmiştir? Bu çalışma, bu gibi sorulara yanıt bulma amacıyla yürütülmüştür. Edebiyat bilimi ve müzik sanatının nasıl etkileşim içinde olduğunun bu iki eser aracılığıyla incelenmesi, çalışmamızın amacını oluşturur. Bu amaç doğrultusunda da, yazarın otobiyografik nitelik taşıyan *Neden* ve *Mahzen* adlı yapıtları esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Thomas Bernhard, Otobiyografik Beşleme, Yalnızlık, Soyutlanmışlık, Müzik.

MUSIC THEME IN LITERARY WORKS “NEDEN” AND “MAHZEN” OF THOMAS BERNHARD

Abstract

Music concept is a field of art, which appeals to large masses in the modern world's society and is in interaction with many disciplines. It can be said that from these disciplines, it is in interaction with the literature science, too. In this study, music theme has been analysed in Thomas Bernhard's two literary works *Neden* and *Mahzen* having autobiographical features of him, who is one of the important authors in German Literature. How has music concept been analysed in these two works of Thomas Bernhard, who has a melancholic pen and how became this concept a literary theme? This study has been carried out to find answers to questions like these. Via these two works, analysing how literature science and the art of music are in interaction with each other has the purpose of this study. In line with this purpose, the literary works of the author *Neden* and *Mahzen*, which have autobiographical features, are based on.

Keywords: Thomas Bernhard, Five Autobiographical Literary Works, Loneliness, Secludedness, Music.

Giriş

II. Dünya Savaşı sonrası Avusturyalı yazarlardan biri olan Thomas Bernhard, Almanca edebiyatta çok kez ismi geçen önemli yazarlardan biridir. Bugün birçok araştırmacı, yazar, gazeteci, bilim insanlarının yazılarında geniş bir yer edinen sanatçı; geçmişe nazaran daha çok

* Yüksek lisans mezunu, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı A.B.D., melahat--bayram@hotmail.com

okunan ve incelenen yazarlardan biri olmuştur. *Dünyada ve Cehennemde (Auf der Erde und In der Hölle)* adlı ilk şiir kitabıyla edebiyat dünyasına girmiş ve başarısını diğer türlerde de kanıtlamıştır. Şiir türünden başka hikâye, roman, tiyatro, vs. gibi edebî türlerde de edebiyat kimliğini sürdürmüştür. Ahmet Sarı (2007, s. 9)'nın da değindiği gibi, yazdığı türlerde hep aynı olumsuz havayı sürdürmüş ve gerek hayatında gerekse bu türlerde “paradoks” sayılabilecek duygu ve düşüncelerini yansıtmıştır Bernhard. Çünkü hayatı hep çelişkilerle dolu olan sanatçının bu hayat tarzını, onun otobiyografik beşlemesinde görmek mümkündür.

Bernhard, gayrimeşru bir çocuk olarak dünyaya gelmiş ve ülkesi Avusturya'da değil de başka bir ülkede (Hollanda'da) doğmuştur. Çünkü babası, annesini ve anne karnında olan biricik evladını terk etmiş ve onları çaresizliğin dibine sürüklemiştir. Çaresiz kalan annesi, dönem toplumu böyle olayları kaldıracak güçte olmadığı için ve evladını da her şeye rağmen doğurmak istediği için, her şeyi göze alarak başka bir ülkede doğumunu gerçekleştirmiştir. Fakat annesi, oğlunun kendisine onu terk eden eski sevgilisini, yani oğlunun babasını hatırlattığı için ona yeterince sevgi gösterememiş ve onu hep hor görmüştür. Daha anne karnındayken terk edilmişliği tadan Bernhard, annesinin daha sonra dayısının arkadaşı ile evlenmesiyle üvey babasından da sevgi ve ilgi görememiş, büyükbabasının yanında geçirmiştir çoğu vaktini. Sadece onun yanında mutlu, huzurlu hissedebilmiştir kendisini. Çünkü bir tek büyükbabası, ona şefkat göstermiş ve onu bağrına basmıştır. Büyükbabası, onu sürekli gezintilere çıkarmış, torunuyla sohbetler etmiş, hayatından bahsetmiş ve dünya görüşünü ona da aşlamıştır. Torununun iyi bir sanatçı olarak yetişmesini istemiş ve eğitiminde büyük katkılar sağlamıştır.

Küçük yaşta yatılı okula verilen Bernhard, ne o okulda ne de annesi ile üvey babasının yanında mutlu olabilmıştır. Daha sonra annesi onu nasyonel-sosyalist bir yatılı okula yazdırarak lise öğrenimini de bu okulda almasını istemiştir. Görüldüğü gibi hep ailesinden uzak yaşamış olan ünlü yazar, daha çocukken yalnızlık duygusuyla tanışmış ve bu duyguyu büyük derecede yaşamış; umutsuzluk, terk edilmişlik ve sevgisizlik, bir kenara itilmişlik duygularının esiri olmuştur çoğu zaman. Nasyonel-sosyalist yatılı okulda da arkadaşlarına, öğretmenlerine, derslerine ayak uyduramamış, onlardan da kendisini soyutlayarak onlarla iyi ilişkiler kurmayı becerememiştir. Yabancı gibi durmuştur adeta onlara karşı. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nın son yıllarını ve sonrasını bizzat yaşayan küçük çocuk, gerek toplumda gerekse yaşadığı yurttan intihar gibi hep olumsuz olaylara da bizzat şahit olmuştur. Savaşın etkilerini insanlarda ve yaşadığı çevrede hep görmüş; neşeden, sevgiden, şefkatten, ilgiden, ruh açıcı olaylardan yoksun bir hayat sürdürmüştür. Tüm negatif olaylar ve durumlar azmış gibi, bir de gördüğü lise

öğrenimini yarıda bırakarak bir bakkal dükkânında bulunduğu çıraklık işine girmiştir. Çıraklık zamanında özüne dönerek aslında kendisinde var olan insana dönük özelliğini keşfetmiş ve biraz olsun içinde umut yeşermiş ve orada hiç olmadığı kadar mutlu hissetmiştir kendisini. Fakat hayatı zorluklarla dolu olan Bernhard, bir kış günü üşüterek ileride ağır akciğer hastalığına sebep olan gribe yakalanmıştır ve o zamandan sonra da hastalıklar yakasını bırakmamış ve hayatının geri kalan çoğu kısmını da hastanelerde geçirmiştir. Sevgisizlik, umutsuzluk, neşesizlik yetmezmiş gibi bir de ölüm hissi kaplamıştır ruhunu (*bk.* Bernhard, 2009).

Tüm bu hayatını Bernhard'ın otobiyografik beşlemesinden öğrenmek mümkün. *Neden* ve *Mahzen* adlı eserler onun beş otobiyografik eserlerinin ilk ikisidir. Bu eserlerinde yazarın kendi hayatını kaleme aldığını görürüz. Hayatında çektiği zorlukları, yaşadığı acıları, hissettiği duyguları, şahit olduğu olayları, gözlemlerini, duygu ve düşüncelerini aktarır ünlü yazar. Anne karnındayken yaşadığı terk edilmişlik, hayatın ona attığı ilk darbedir. Yalnızca bu acı darbeye kalmamış, evlilik dışı olarak dünyaya gelmenin onda yarattığı olumsuz etkiyi hayatı boyunca yaşamıştır. Babasızlığın ne demek olduğunu en iyi bilenlerdendir belki de ve ayrıca baba sevgisinin ne demek olduğunu da hiç tadamayanlardandır o. Anne sevgisinden, ilgisinden ve şefkatinden mahrum kaldığı, üvey babasının ona baba gibi davranmadığı, yalnızca büyükbabasından sevgi / şefkat gördüğü, insanlardan; toplumdaki kendisini dışlayarak sanki o dünyada var olmamış gibi tavırlar sergilediği bu beşlemeden açıkça öğrenilmekte. Çektiği acıları, duyduğu his ve düşüncelerini kimseye paylaşmayan Bernhard'ın, kendisine apayrı bir dünya yarattığını ve bu kendi dünyasında kimsecikleri barındırmadığını görürüz. Hayat ona öyle bir tokat atmıştır ki; ne çocukluğunu gerektiği gibi yaşayabilmiş, ne aile kavramıyla tanışabilmiş, ne sağlıklı ilişki ve bedene sahip olabilmiştir. Hayatta en sevdiği varlık olan büyükbabasının, annesinin ölümünü de gözler önüne serer bu beşlemede. Okul hayatında da sorunları olmuş; okula, okul yönetimine, öğretmenlerine ve arkadaşlarına uyum sağlayamamıştır. Okul hayatında belki de tek zevk aldığı olgu onun okuldaki müzik eğitimidir. Müzik kavramından özellikle beşlemenin ilk iki eseri olan *Neden* ve *Mahzen*'de çok bahsetmektedir. Tüm bu yaşanmışlıklarını açıkça, sert, öfkeli, sivri dilli edasıyla anlatmakta Bernhard. Bu çalışmamızda da müziğin Bernhard'ın yaşamındaki öneminden bahsederek bu eserde nasıl ele alındığını ve böylece edebiyatta müzik motifinin nasıl işlendiğinin izini süreceğiz.

1. Genel Anlamda Müzik Kavramı

Müzik; bilindiği gibi resim, heykel, mimarlık gibi önemli sanat dallarından biridir. Seslerden oluşturularak meydana gelen müzik hakkında, insanlık tarihinin ilk zamanlarında tam olarak kesin bir bilginin olduğu söylenemez. Fakat müzik tarihi dendiğinde onun, müzik aletlerinin buluşu veya insanların ilk müzik denemeleriyle başladığı varsayılır (Bkz. Werner - Jensen, 2008, s. 12-16).

Müziğin kaynağı, M.Ö. 3000 yıllarına yani Sümerler zamanına kadar götürülebilir. Çünkü bu zamanda rahipler tapınaklarda şiirsel sözler söylemiş ve bu sözler ezgili bir nitelik kazanarak belki de müziğin temelleri atılmış oldu. Eski zamanlarda din ile müzik etkileşim halinde olarak din çatısı altında, yani din ile bağdaşık bir müzik türü ortaya çıkmıştır daha sonra (Bkz. <http://www.yeniodev.com/muzigin-edebiyatla-iliskisi.html>, 02.02.2013).

Müziğin yazıya dökülmesinde ise ilk temelin, Pisagor tarafından atıldığı söylenir. Bütün evrenin sayılar üzerine kurulu olduğunu öne süren ünlü matematikçi, bir gün bir demirci dükkânının önünden geçerek demir ustasının birtakım aletler ile demir dövdüğünde çıkardığı değişik sesleri keşfederek onları kayıt altına alır. Daha sonra 9. yüzyıla gelindiğinde Batı müziği, Arrezo'lu Guido'nun kendi adını verdiği notalama sistemini oluşturarak müzikle ilgili bir gelişme kaydedip daha sonra 11. yüzyılda da bir müzik portresinin kullanılmaya başlaması ve notaların müzik alanında önemli bir parametre olan 'yükseklik'i kesin olarak belirtmeye başlanmasıyla notalama başlamıştır (bk. <http://www.hayatnotu.com/muzik-nasil-dogmustur-ve-ortaya-cikmistir.html>, 17.01.2013). Türk Müziğinin yazıya dökülmesi de, Farabi döneminden (10. yüzyıl) 1405 yılına kadarki döneme rastlar (Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Klasik_T%C3%BCrk_m%C3%BCzi%C4%9Fi, 09.12.2012). Farabi'den önce de İslamiyet Öncesi Dönem olan 8. ve 9. yüzyıllarda kopuz ile melodi çalan sanatçı yani ozanlara rastlanır (Bkz. <http://www.turkishmusicportal.org/history.php?id=9&lang2=tr>, 28.12.2012).

Zamanla ilerleme kaydeden sanat dallarından biri olan müzik, türlere ayrılmış ve insanların hayatının önemli bir parçası hâline gelerek toplumsal bir nitelik kazanmıştır. Bu niteliğin ortaya çıkması, Adorno gibi ünlü düşünürlerin sayesinde olmuştur. Adorno, müziği toplumsal alanda inceleyen ilk filozof ve önemli müzik eleştirmenlerinden biridir (bkz. <http://www.turkishmusicportal.org/history.php?id=9&lang2=tr> 28.12.2012; Kayıkçı, 2007, s. 1). Sanat ve müzik üzerine çok önemli yazıları ve *Musikalische Schriften I-III* (Adorno, 1997a),

müzik sosyolojisi için önemli bir kaynak olan *Einleitung in die Musiksoziologie* (Adorno, 1997b) gibi önemli eserleri vardır. Adorno'dan başka Ünsal Oskay (2001, s. 9)'ın da belirttiği gibi, Aristoteles ve Huizinga'nın da müzik üzerine savları vardır.

Aristo (1975, s. 234), özgürlük kavramıyla müziği bağdaştırarak, "faydalı ya da zorunlu olduğu için değil, yüksek ve özgür kişilere yaraştığı için" müzik eğitiminin bu "özgür" bireyler için ihtiyaç olduğunu ileri sürer. Ona göre müzik, insanların boş zamanlarını değerlendirmeye yarayan bir etkinlik biçimidir. Aristo (1975, s. 234), "oyun" kavramından da bahsederek "oyun"la eşit sayılabilecek boş zaman etkinlikleriyle zamanın değerlendirebileceğini savunur. Huizinga ise, oyun üzerine oluşturduğu kuramında ve *Homo Ludens* adlı eserinde, müzik üzerine düşüncelerini dile getirir. O, müzikten önce şiirin var olduğundan bahseder. Şiirin, ilk insanlar tarafından eğlence ve ayrıca sanat olarak kullanıldığını söyler. Ayrıca onun oyun kuramına göre o, özgür insanın yaşamını oyun olarak görür ve her şeyin bu elemente bağlı olarak kurulduğunu savunur (bkz. Huizinga, 1971, s. 142-143). Adorno da müzik üzerine düşüncelerini aktardığımız bu iki düşünür gibi müzikle toplumun arasında bir bağ olduğunu söyler. Toplumun gelişmesinde, toplumda gerçekleşen değişimlerde müziğin de rol oynadığını savunur (bkz. Adorno, 1988).

Yine bu düşünürlerden başka müzikle ilgili savları olan diğer düşünürler de vardır. Bunlardan biri olan ve müziğin içeriği hakkında fikirlerini öne süren Schopenhauer, "müziğin olaylar dünyası ile bir ilgisi yoktur; müzik iradenin bir kopyasıdır" (Fischer, 1995, s. 183) diyerek müzik ile ilgili görüşlerinden bahseder.

Görüldüğü üzere, kimi düşünürler müziği toplumsal boyutta ele almakta ve kendi kuramlarından, farklı olgular üzerine öne sürdükleri fikirlerden başka müzik olgusu hakkında da düşünceler savunmuşlardır.

2. Edebiyat ve Müzik Etkileşimi / Dünya Edebiyatında ve Almanca Edebiyatında Müzik Motifi

Birçok sanat dalının birbirleriyle etkileşim hâlinde olduğu bilinen bir gerçektir. Bu etkileşim sadece sanat alanında değil, toplumu ilgilendiren her disiplinde ve olayda da vardır. Örneğin; resim sanatı ile müziğin birbirini etkilemesine örnek olarak klasik müzik bestecisi Modest Musorgski'nin "Bir Sergiden Tablolar" adlı müzik çalışması gösterilebilir. Çünkü bu besteci, bir arkadaşının resim sergisinde yer alarak onun resimlerini notalarla anlatmaya çalışır. Diğer bir deyişle, resimle müziği tek bir eserde toplamış olur. Yine tiyatro bir sahne sanatıdır ve

zamanla edebiyat içerisine de girerek edebî bir tür olarak da karşımıza çıkmıştır. Resim ve heykel, dans ve müzik de birbirleriyle ilişki içinde olup disiplinler arası bu etkileşime örnekler çoğaltılabilir. Edebiyat da müzik ile ilişki içinde olmuş ve her iki türde de birinin izine rastlanır olmuştur (bk. Özsan, 2006).

Edebiyat; bireylerin duygularını, düşüncelerini, hislerini, acılarını, korkularını, sevinçlerini ve hüznelerini, kısaca insanların ruhsal niteliklerini sözcüklerle aktardığı gibi, müzik de bunları ezgilerle aktarır. Bir müzik eserindeki sesler, olumsuz duyguları da barındırabilir olumsuz duyguları da. Böylece edebiyat ve müziğin de etkileşim hâlinde olduğu söylenebilir (bk. <http://www.yeniodev.com/muzigin-edebiyatla-iliskisi.html>, 02.02.2013).

Müziğin edebi eserlerde yer alması, özellikle Romantik Dönem, 1940'a kadarki dönem ve 1940 sonrası dönemlerdeki eserlerde göze çarpar (bk. http://www.univie.ac.at/iggerm/files/mitschriften/Literatur_und_Musik-2007W-Janke.pdf, 10.01.2013). Romantik dönemde özellikle şiir türü ile müzik etkileşim içinde olmuş ve buna da en önemli kanıt bu dönemde ortaya çıkan "Lied" türü olmuştur. Çünkü "Lied", şiir üzerine bestelenerek oluşturulan bir şarkıdır. 17. yy.'da ortaya çıkarılan bu tür, dönemin en çok kullanılan edebî biçimi olmuştur. Bu dönemde ünlü şairlerin şiirleri, zamanla şarkı hâline dönüştürülerek edebiyat ve müzik sanatı iç içe sergilenmiştir. Dönemin ünlü müzisyenlerinden biri Franz Schubert'tir ve en ünlü şairleri de Goethe, Schiller, Heinrich Heine gibi edebiyatçılardır. Schubert, bu edebiyatçıların şiirleri için müzik besteleyerek müziğin edebiyat ve bu dönemdeki yerini gösterir. Diğer önemli müzisyenler Beethoven, Mozart, Johann Friedrich Reichardt, Schumann, Brahms gibi bestecilerdir. Goethe gibi birçok şairin şiirlerine muazzam besteler yapmışlardır ve en önemli müzik aleti de piyanodur (bk. <http://entertainmentport.wordpress.com/2012/10/23/romantik-donemde-edebiyat-ve-muzik-iliskisine-genel-bir-bakis/>, 12.10.2012).

Şimdiye kadar edebiyatın müziği etkileyerek edebî türlerden müzik eseri oluşturulduğunu söyledik. Fakat edebiyat müziği etkilediği gibi, müziğin de edebiyatı etkileyerek bir müzik eserinden esinlenerek yazılmış edebî türler de vardır. Örneğin; Beethoven'ın bir bestesinden etkilenen Fransız yazar Andre Gide (2009), bu besteye atıflar yaptığı ve toplum üzerine eleştiriler savurduğu *Pastoral Senfoni* adlı romanını yazmıştır. Bu romanın adı aynı zamanda etkilendiği bestenin bizzat adıdır. Gide gibi Beethoven'ın bir bestesinden etkilenerek besteye aynı ismi taşıyan eser yazan Tolstoy da vardır. Müzikten büyük ölçüde etkilenen diğer bir yazar da Hesse'dir. Hesse'nin (2012) *Gertrud* adlı romanı, müzik

eğitimini tema almakta ve Kuhn adlı müzisyenin aşkını, hayatını anlatarak eserinde müziği başat tema olarak kullanan çok önemli bir yapıttır (bk. http://mavimelek.com/edebiyat_klasik_muzik.htm, 30.10.2012). Hesse ve Gide gibi müziği tema olarak kullanan diğer yazarlar ve eserleri de şöyledir: "Hoffmann – *Kreisleriana*; Kleist – *die heilige Cäcilie*; Grillparzer – *der arme Spielmann*; Schnitzler – *Fräulein Else*; Thomas Mann – *der Zauberberg + Dr. Faust*; Bernhard – *der Untergeher*; Jelinek – *die Klavierspielerin*; Schneider – *Schlafes Bruder*; Hesse – *das Glasperlenspiel*; Werfel – *Verdi, Roman der Oper*." (http://www.univie.ac.at/iggerm/files/mitschriften/Literatur_und_Musik-2007W-Janke.pdf, 10.01.2013)

2.1. Bernhard'ın Yaşamında Müziğin Rolü

Müziğin, çoğu yazarların edebî eserlerinde motif olması, onların yaşamını da anlamlı kılacak etmenlerden biri olduğu düşüncesini ortaya koyabilir. Bu sanat dalı, bireylerin hayatında önemli rol oynamıştır. Özellikle geçmiş dönemlerde Viyanalı sanatçılar için âdeta önem arz eder. Öyle ki, bunu geçmişten günümüze tüm zamanların en ünlü bestecilerinin Avusturyalı olmasından çıkarabiliriz. Mozart, Johann Strauss, Joseph Haydn, Anton Webern, Antonio Vivaldi, Franz Schubert, A. Bruckner gibi. Bu bestecilerin, yaşadığı çağa ve müzik hayatına damga vuran kişiler olduğu genel bilinen bir gerçek olduğundan, Avusturya'nın adeta müzik şehri olmasında rol oynadıklarını savunabiliriz.

Bernhard'ın otobiyografik beşlemesinden de anlaşılacağı gibi, müzikten o da etkilenmiş ve müzik dersleri almıştır. Müziğin onun hayatında da büyük bir yeri vardır. Özellikle büyükbabası, onda müzik kabiliyetini keşfetmiş ve torunun müzik eğitimi almasında rol oynamıştır. "...fakat ansızın sevgili torununun belki ünlü bir ses sanatçısı olacağı olasılığının doğmasına, büyükbabam yine de büyük bir şans gözüyle bakıyordu." (Bernhard, 1994, s. 82)

Yukarıdaki alıntıdan anlaşıldığı üzere dedesi, onun sanatçı gibi yetişmesini istemiş ve müzik dersi alması için gazeteye öğretmen ilanı vermiştir: "Kendi inisiyatifiyle mi yoksa benim arzumla mı, şimdi artık bilmiyorum; ama büyükbabam bir gazeteye, benim için bir şan öğretmeni aradığına ilişkin bir ilan vermişti, şimdiden beni bir tür Salzburglu Schaljapin olarak görmeye başlamıştı,..." (Bernhard, 1994, s. 82)

Bernhard, müziğe olan sevgisinden de şöyle bahseder: "Yaşamım boyunca en büyük aşkım olmuş ve öyle kalmış olan müzik aşkım, bir hamlede düzenli bir müzik öğrenimine

kenetlenmişti.” (Bernhard, 1994, s. 84). Müziği çok sevmiş ve onu, bu cümlesinden de anlaşılacağı üzere hayatındaki en önemli şey olarak görmüştür.

Müziğin Bernhard’ın yaşamında olan rolü ve önemini daha iyi anlamak için, makalemiz için seçtiğimiz *Neden* ve *Mahzen* adlı ilk iki otobiyografik eserindeki müzik motifine bakmanın daha doğru olacağı kanısındayız.

3. *Neden* ve *Mahzen* Adlı Eserlerinde Müzik Motifi

Bernhard’ın *Neden* ve *Mahzen* adlı eserleri onun beş otobiyografik anlatı serisinin ilk ikisidir. Bu eserlerinde sanatçı, kendi hayatını kaleme alır ve olay örgüsünden ziyade daha çok onun duygu, düşünce ve gözlemleri dikkat çeker. Hissettiklerine ve öfke dolu duygu, düşünce ve gözlemlerine sansür koymadan açıkça ortaya koyar ünlü yazar. Eserde göze çarpan yalnızlık, umutsuzluk, mutsuzluk, olağan dışı olay ve olgular, normal olmayan olumsuz doku gibi temalar dışında müzik motifi de sıkça geçmektedir, hatta bu motifin Bernhard eserlerindeki biricik olumlu motif olduğu bile söylenebilir. Ben-anlatıcı / yazar, bu unsuru tüm bu olumsuz olgulardan kaçmak için bir araç olarak görmenin dışında başka bakış açılarıyla da ele almaktadır.

3.1. *Neden (Die Ursache)* Adlı Eseri

Neden (Die Ursache) eseri, daha önce de vurgulandığı gibi, Bernhard’ın beş otobiyografik eserlerinin ilkidir. Yazar, bu eserini 1975 yılında yayımlamış ve eserin sert, açık, öfke dolu dilinden olsa gerek eser ilk yayımlandığında yazar, dikkatleri üzerine çekmiş ve hakkında dava bile açılmıştır.

Bernhard, II. Dünya Savaşı’nın son zamanlarını bizzat yaşadığından bu eserinde de savaşın son zamanlarını, savaşın toplum üzerindeki etkilerini, savaşın bu son zamanlarında yatılı okulda geçirdiği olayları, duygu, düşünce ve gözlemlerini anlatır. Savaşın hem insanlar hem de kent üzerinde yarattığı yıkımları, eserin ana figürü ben-anlatıcı yani yazar aracılığıyla görürüz. İnsanlar öyle zor koşullar altındadır ki, hayata daha fazla tutunamayıp kendilerini ölüme bırakırlar. Her biri gerek maddi gerekse manevi açıdan bitap biçimde olup ruhlarındaki bu yıkıntı ve acıyı, ancak ölümlerle yok edebileceklerine inanırlar. Hem kent ve ülke içinde hem de yazarın kaldığı yurttan, birçok ölüm olayları gerçekleştiğini bizzat okuruz eserde. Bernhard, insanların her an ölüm korkusu yaşadığını; ancak korksalar da yaşadıkları dünyaya daha fazla ayak uyduramadıklarını, çaresiz kaldıklarını ve bu nedenle hep intihar düşüncesinde olduklarını da söyler. Bu fikir kafalarında öyle bir yer etmiş ki, her gün sayısız intihar vakalarının meydana

geldiği aktarılır. Hatta ben-anlatıcı / yazarın kendisi de şahit olmuştur intihar olaylarına: “...nasyonal-sosyalist dönemde dört yurt öğrencisi, kendini öldürmüş; pencereden atmış veya asmıştı ve okul yolundan dayanılmaz bir ümitsizlik içinde gelen şehirdeki birçok başka öğrenci de şehirdeki iki dağdan aşağı atlamış...” (Bernhard, 1993, s. 14)

Bernhard, tüm bu olumsuz koşullar altında ayrıca anne sevgisinden yoksun büyüdüğünü, gerçek babasını hiç tanımayışını, aile sıcaklığını hiç yaşamadığını da ima eder. Gerçek aile kavramından uzak oluşu, savaşın kalıcı ve yıkıcı etkileri, maddi zorluklar, annesi tarafından sevgisizlikle büyümesi, onda karamsar, negatif, melankolik bir kişilik yaratmıştır. Babası tarafından terk edilmişliğin de yarattığı olumsuz etkiyi yaşayan birinin kendisini diğer insanlara yakın görememesi, yaşadığı topluma ait hissedemeyişi ve bu sebeple onlara karşı da nefreti doğurması anormal karşılanmamalıdır. Bunları bizzat yaşamış ve hissetmiştir Bernhard. Yaşadığı çevreye, ailesinden uzakta kaldığı pis bir yatılı okuldaki arkadaşlarına, öğretmenlerine, okul eğitimine, okul kurumuna nefretle bakmıştır sanatçı. Nefreti sadece onlara karşı olmamış, akrabalarından bile nefretle bahseder eserde: “...bu şehrin soğuk ve öldürücü atmosferi tarafından soğutulmuş ve öldürülmüş akrabaların her birinde bunca anlayışsızlık bunca insan dışılık varken, bu insanlarla muhatap olma iznini kendime verememiştim.” (Bernhard, 1993, s. 40)

Yaşadığı her şeye nefretle bakan; neşeden, sevgiden yoksun büyüyen; kendisini her şeyden soyutlayan ve yabancı gibi gören Bernhard için, yaşadığı o soğuk yurt ortamında nitekim kendisini avutan ve kendisi için yaşam ereği olarak gören müzik vardır; aldığı müzik eğitimi. Özellikle keman çalışması, onun için âdeta bir sevinç kaynağı olmuştur: “Keman çalmak ve her günkü Sevcik, onun için kemanda asla büyük bir şeyler yapamayacak olmanın bilinciyle, çalışma süresinde hiçbir insanın giremediği ayakkabı odasında yalnız kalması ve kendi kendisiyle olması için sevinçle karşıladığı bir alibi’ydi,...” (Bernhard, 1993, s. 12).

Diğer insanlardan biraz olsun uzaklaşmak, onlarla muhatap olmamak için keman derslerini fırsat olarak kollamaktadır yazar. Eserde sürekli müzik dersleri aldığından ve yaptığı keman çalışmalarından bahseder. Müziğe çok sıkça vurgu yapar: “Keman öğretmeni Steiner evinin üçüncü katında hiç tasalanmadan bana ders veriyordu...” (Bernhard, 1993, s. 32). “Keman derslerim sırasında, katı, sinirli öğretmenimin talimatlarına uyararak, yani bir yandan Steiner’in emirlerini alarak öbür yandan yalnızca keman dersleri ile ilgili şeyleri değil her şeyi düşünerek ve böylelikle doğallıkla keman derslerinde ilerleme göstermeyerek,...” (Bernhard, 1993, s. 34).

Sürekli aldığı müzik (keman) derslerinden böyle sıklıkla bahsetmesi okuyucuların dikkatini çekmekte. Keman çalışmasını Bernhard, aslında içindeki o hüznün dışı vurumu olarak görür ve ondaki bu büyük hüznün zaten tipik bir Bernhard karakteristiğidir. Müziğin ondaki melankolik duyguların dışı vurumundan şöyle bahseder ana figür / ben-anlatıcı: “...fakat benim sırf kendimi tatmin etmek için çaldığım bu keman müziği aslında heveslice benim melankolilerime eşlik eden müzikten başka bir şey değildi...” (Bernhard, 1993, s. 37).

Kemanını “kıymetli melankoli aleti” (Bernhard, 1993, s. 39) olarak özdeşleştirir. Kemanın çıkardığı o hüznün barındıran ezgiden dolayıdır ki; belki de Bernhard, keman derslerini çok sevmekte ve bundan sıkça bahsetmektedir.

Yazar, müziği hem sevinç kaynağı ve içini ısıtan bir araç olarak görmekte hem de müzik, önceki cümlelerde de açıklamaya çalıştığımız gibi diğer insanlardan uzaklaşmak için kolladığı bir fırsattır. Yurttaki arkadaşlarından ve yurt hayatından kendisini ayıran bir “araç”tan başka bir şey olarak görmez çoğu zaman: “...ve keman öğretmeni Steiner’in verdiği ödevlerle hiçbir ilgisi olmayan müzik, bu müzik aslında kendisini her gün öğle yemeğinden sonra yurttaki öteki öğrencilerden ve tüm yurt mekanizmasından ayırabilmesi için bir araçtan başka bir şey değildi...” (Bernhard, 1993, s. 12-13)

Müzik onun için, aslında “biricik kaçış olanağı”ndan (Bernhard, 1993, s. 13) başka bir şey değildir. İnsanlardan, okul-yurt ortamından kaçmak için bir olanak. Yalnızlığıyla baş başa kalmak için bir imkân. Hayatın estetiği olarak gördüğü bir olgu. Müzikle uğraşmak ona göre hayatındaki en iyi şey, yapmaktan en çok zevk aldığı eylemdir: “...çünkü ben bir yandan keman çalmak için, müzik yapmak için büyük bir istek duyuyordum, çünkü müzik benim için kesinlikle dünyadaki en güzel şeydi...” (Bernhard, 1993, s. 36)

Eserde, dünyadaki ünlü müzisyenlerden bazılarının isimlerinin geçmesi yine müzik unsuruyla ilgilidir. Yazar, sürekli müzikle ilgili kavramlardan ve yaşadıklarından bahsettiği için müzik motifi sıklıkla ele alınmaktadır, diyebiliriz: “...o erkek çocuğu ve yeni yetme gence durmadan yalnızca en büyük sanatçılardan Mozart’dan ve Rembrant’tan, Beethoven’dan ve Leonardo’dan, Bruckner’dan ve Delacroix’dan söz etmişti, benimle hep hayran kaldığı büyüklerden konuşmuştu.” (Bernhard, 1993, s. 38)

Sanatçıyı, müzik zevkine iten kişinin büyükbabası olduğu vurgulanmıştı. Büyükbabası, onun sanatçı olarak yetişmesini ve ileride başarılı bir sanatçı olmasını istemiştir, müzisyen veya ressam: “Bana keman çalma sanatını öğretmenin nafileliği, ve beni bir sanatçı yapmak, elbette

büyükbabamın arzusuydu, sanata yatkın bir insan olduğum için bu olgu onu benden bir sanatçı yapmak hedefine yöneltmiş olmalıydı.” (Bernhard, 1993, s. 38)

Müzikle ilgili unsur ve olayların çokça rastlandığı eserde, yazarın şarkı söylediğini de öğreniriz. Savaşın son dönemlerini yaşayan yazar, Nazi şarkılarının söylendiğini ve koro eşliğinde kendisinin de bu tür şarkılar söylediğini dile getirir: “Ama hâlâ bu şehirdeki birçok duvarın arkasında Nazi şarkıları söylendiğini duyuyorduk ve bizzat kendimiz de daima gündüz mekânında eski koro şefi olarak Grünkranz’ın yarı yarıya sıvanmış uzun kollarının kısa köşeli hareketleriyle yönettiği Nazi şarkıları söylemiştik.” (Bernhard, 1993, s. 47)

Müzik motifinin çok kez geçtiği görülür eserde. Müzik derslerini büyükbabasının zoru ve desteğiyle almış olsa da Bernhard, bundan aslında memnundur. Çünkü şimdiye dek vurgulandığı gibi, onun için müzik demek, soyutlanışlığın bir aracı, hüznün aleti, yalnızlığın yaşanmasında bir fırsat, insanlardan kaçmak için bir olanak, bir sevinç kaynağı, yurt zamanlarında en çok zevk aldığı olgu demektir. Aldığı müzik eğitiminden hemen hemen eserin her bir yanında bahseder ben-anlatıcı / yazar.

3.2. *Mahzen (Der Keller)* Adlı Eseri

Mahzen (Der Keller) eseri, Thomas Bernhard’ın otobiyografik beşlemesinin ikinci anlatısıdır. Bu eseri, 1976 senesinde ilk kez yayımlanmıştır.

Eserdeki müzik motifini ele almadan evvel kısaca eserin içeriğinden bahsetmek gerekli olacaktır. Otobiyografik serinin ilki olan *Neden*’de ben-anlatıcı / yazar, II. Dünya Savaşı’nın son zamanlarında yaşadığı olay, gözlem, duygu ve düşüncelerini aktararak liseyi yarıda bırakmasıyla eseri sonlandırır. Devamını ise bu eserinde anlatır. *Mahzen*’de ise yazar, bir bakkal dükkânında çıraklık işine girip oradaki deneyim, gözlem, duygu ve düşüncelerini aktırır yine. Yaşadığı yatılı yurttan zor vakit geçiren; okul hayatına, arkadaşlarına, öğretmenlerine ayak uyduramayan; derslerinde de başarısızlık hüküm süren ve kopuk ilişkilere sahip olan ben-anlatıcı / yazar, tüm bunlara daha fazla dayanamayıp bir duyuru esnasında duyduğu çıraklık işinde çalışmaya karar verir. Lise öğrenimini yarıda bırakma isteğini ailesine de açar; fakat ailesinden beklediği ilgi ve itirazı göremez. Bu olayla yalnızlığının daha çok farkına vararak başka bir mahallede bulunduğu bu bakkal dükkânında çırak olarak çalışmaya başlar. Patronu, Bay Podlaha adında bir adamdır ve ondan hayata dair çok şey öğrenir. En azından insanlarla neredeyse hiç ilişki kuramama alışkanlığını onun sayesinde yener ve dükkâna gelen müşterilerle ilgilenerek onlarla sohbetler eder. Bunu patronuna borçlu olduğunu söyleyerek eserin çoğu

yerinde patronuna karşı övgüler savurur. İlk eserinde bahsettiği savaşın etkilerinden bu eserinde de bahseder. Savaşın insanlar üzerinde yarattığı o zor şartların okuyucunun kafasında da canlandırmasını sağlayarak hem kendi ailesinin hem de diğer insanların gerek maddi gerekse manevi durumlarını açıkça dile getirir. Ailesi ve insanlar zor durumdadır ve bu zor şartlar altında daha fazla direnmeye devam edemeyenlerin intihar ettiklerini söyler. Büyükbabasının bile aklından çokça geçer intihar fikri ve bunu ailesiyle de paylaşır yaşlı adam. Biraz da tüm bunlardan biraz olsun kaçmak ve ailesine de yük olmamak için bu işi kabul eder. Bu işte kendisinin dışı dönük yönünü keşfeden ben-anlatıcı / yazar, ne patronuna ne de dükkândaki arkadaşlarına mutsuz yapısından bir şey belli etmez ve mutluluk imajı çizer onlara. Hiç olmadığı kadar bu dükkânda kendisini mutlu hisseden ana figür, bir kış günü dükkâna patates çuvallarını taşıdığı esnada üşüterek ileride ağır bir akciğer hastalığına sebebiyet verecek gribe yakalanır. Günlerdir evde ateşler içinde yatan ana figürün hastalığı daha da ağırlaşır ve senatoryuma yatmak zorunda kalır. Eser, onun senatoryuma yatmasıyla noktalanır.

Çıraklık yıllarını aktardığı bu eserde de Bernhard, makalemizin konusu olan müzikle ilgili terimlere, olgulara yer vermeye devam eder. Örneğin; Viyana sanat tarihinde büyük bir öneme sahip olan operadan bahseden ana figür, opera ezgileri çaldığını, ilk eserinde sürekli vurguladığı keman çalışmalarını bu eserinde de sıkça belirtir: “Yalnız kaldığımda kemanımla çalmayı denemiş olduğum ünlü ve kendim uydurduğum opera melodileri çalışırdım, şimdi deponun handiyse zifiri karanlığında ya da işyerinin yan odasında ya da Keşiş Dağı’nda söyleniyordu bu melodiler.” (Bernhard, 1994, s. 81).

Ana figür / yazar, “...bana olan tüm ilgisi ansızın benim şan eğitimim üzerinde yoğunlaşmıştı.” (Bernhard, 1994, s. 82) diyerek aldığı “şan eğitimi”nden de bahseder. Fakat o, sadece kendisinin müziğe olan ilgisinden bahsetmez, patronu Bay Podlaha’nın da müzik tutkusu biri olduğuna dikkat çeker ve onun bu müzik tutkusu eserin hemen hemen her yerinde geçer:

Scherzhäuserfeld Mahallesi tıpkı benim için olduğu gibi onun için de Viyana’daki başarısızlığından sonra bir sığınak olmuştu, tüccarlık eğitimi görmüş ve Viyana Müzik Akedemisi’nde yükseköğrenim görüp, müzikle ilgili bir esas mesleğe ulaşmak istemiş olan ve savaş olaylarının sonucunda yükseköğrenimini yarıda bırakmak, akademiye ve akademiyle ilgili tüm umutlarından vazgeçmiş zorunda kalmış olan o, ... (Bernhard, 1994, s. 38-39)

Yaşam öyküsü hakkında, Viyanalı olduğundan, müzisyen olmak istemiş ve küçük bir bakkal olmuş ve bildiğim kadarıyla, bakkal olarak da kalmış olduğundan başka bir şey

bilmediğim Podlaha'da ansızın ve beklenmedik bir biçimde, yeniden benimseyebileceğim bir öğretmen bulmuştum, büyükbabamdan öğrenemediğim her şeyi öğretmişti bana, gerçeklik olarak güncelliği (Bernhard, 1994, s. 64).

Patronu Bay Podlaha da müzik eğitimi almış ve müzik onun vazgeçilmezi olmuştu. Ta ki savaşın o zor koşullarından dolayı bu hayalinden vazgeçmek zorunda kalana kadar. Hayatta en büyük tutkusundan vazgeçmiş ve tüccarlık işini seçmiştir. O, müziğe o denli önem vermektedir ki; müzikle ilgili sanatsal etkinliklerde bile yer alırdı, "Bruckner'i ve Brahms'ı severdi ve tutkulu bir konser salonu ziyaretçisiydi." (Bernhard, 1994, s. 81) sözlerinden anlamak mümkün. Müzikten çok anlayan biri olan Podlaha, festival günlerinde bu tür etkinlikleri kaçırmaz ve günlerdir bulunduğu bu etkinliklerin etkisinde kalır. Hatta müzik konusu, onunla ve ana figürün arasında geçen tartışma konusu bile olduğu, "Müzik, üzerinde sık sık konuştuğumuz konuydu." (Bernhard, 1994, s. 81) cümlesinde besbellidir.

Podlaha'nın bu tutkusu eserde sıkça dile getirilerek dükkânının bulunduğu Scherzhauserfeld Mahallesi için de müziğin önemli olduğu belirtilir. Ana figür gibi her daim umutsuz olan, ölümden başka bir şey düşünmeyen ve bu yoksulluğa inat mahalle sakinlerinin çoğunun bir müzik aleti çalmasından bahsedilmesi, müziğin ülke adına gerçekten önem taşıyan bir olgu olduğunu kanıtlar niteliktedir:

Onlar, gerçekte cehennem olmuş olan arafın sakinleri, daima tüm olanaklardan yoksun bırakılmışlardı, ölüp gitmekten başka olanağı olmamak, onların doğasıydı. Varoluşlarını kesintiye uğratmak için iki olanakları vardı, başka seçenekleri yoktu: Ya belirli bir anda kendilerini öldürmek zorundaydılar ya da belirli bir anda ölmek üzere yatağa düşüyorlardı. Yaşama veya var olma arzusu Scherzhauserfeld Mahallesinde de yer yer bir grotesk olarak gösterime sokularak, cehennem olmuş olan araftaki koşulları daha da vahşileştiriyordu. Bir çift pencereden düzenli aralıklarla, özellikle hafta sonlarında müzik duyuluyordu, bir akordeon, bir sitar, bir trompet, ara sıra şarkı söylendiği de oluyordu (Bernhard, 1994, s. 36).

"Oratorya", "kolarutar" (Bernhard, 1994, s. 86) gibi müzik terimleri de eserde sıkça geçer. Ayrıca müzik sanatçılarının adları yine bu anlatıda da vurgulanmaktadır: "Bugün biliyorum ki iyi bir oratorya şarkıcısı olabilirdim, Purcell, Handel, Bach, Mozart rahatlıkla yaşamımın anlamını oluşturabilirlerdi." (Bernhard, 1994, s. 85)

Müziğe sadece ana figür, patronu Podlaha ve mahalle sakinleri ilgi duymamıştır; ayrıca ana figürün büyükbabası ve akrabaları da müziği çok sever. Bunu şu cümlelerden anlamak mümkündür:

...sevgili torununun belki ünlü bir ses sanatçısı olacağı olasılığının doğmasına, büyükbabam yine de büyük bir şans gözüyle bakıyordu. Anton Bruckner'e karşı özel bir sevgisi vardı, Bruckner'in müziğini beğendiği için değil, daha çok Bruckner'in köylü özü ona yakın geldiği için; her her bakımdan müzik bilgileri müziği öylesine seven birinin yetersiz bilgileriydi. Tüm akrabalarım gibi müzikten o da anlardı,... (Bernhard, 1994, s. 82)

Müzik unsuru, görüldüğü gibi eserde çokça dile getirilmekte ve bu unsur üzerine çok fazla vurgu yapılmaktadır. Hem ana figür / ben-anlatıcının hem de eserde adı geçen diğer figürlerin müzik eğitimi / tutkusu hakkında bilgiler verilmesi ve Viyana Müzik Akademisi'nin de adının sıkça geçmesi; müziğin hem ana figür ile yan figürler hem de ben anlatıcı olarak yazarın ülkesi olan Avusturya için gerçekten önem arz eden bir sanat dalı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Sonuç olarak toparlayacak olursak; her iki eserde de yan figürler için bir tutku, neşe kaynağı, yalnızlıklarını paylaştıkları bir araç; ana figürün ise daha çok kendi içine kapanarak insanlardan kaçmak, uzaklaşmak ve bu şekilde içsel huzura kavuşmak için gördüğü bir kaçış olanağı olarak işlenmektedir müzik motifi.

Sonuç

Almanca Edebiyat'a önemli eserler veren Avusturyalı yazarlardan biri olan Thomas Bernhard'ın eserlerindeki yalnızlık, ümitsizlik, negatif olaylar, neşeden yoksun; hem beden hem ruhen hastalıklı figürler herkesin dikkatini çeker. Özellikle Bernhard okurları, onun sıradışı üslup ve anlatım tarzını çok iyi bilirler. Öte yandan müzik, bireylerin ruhen rahatlamasını sağlayan ezgi ve seslerden oluştuğu için insanlara neşe ve mutluluk veren bir sanat dalı olarak kabul edilir. Bernhard'ın mutsuz, hastalıklı, kopuk ilişkiler yaşadığı hayatında müziğin önemli bir rol oynaması ve bunu otobiyografik eserlerinde açıkça dile getirmesi biraz şaşırtıcı olabilir. Bu makalemizde, onun otobiyografik eserleri kendi hayatını anlattığı için müziğin, Bernhard'ın hayatında nasıl bir öneme sahip olduğunu, eserlerinde nasıl ele aldığını ve en önemlisi de; olumlu anlamda rol oynayan belki de biricik motif olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Bu amaç doğrultusunda da otobiyografik beşlemesinin kronolojik sıraya göre ilk iki eseri olan *Neden* ve *Mahzen* adlı eserlerini seçtik. Onun böyle neşeden yoksun bir hayat sürmesi ve dolayısıyla da ilk başta okuyucular tarafından müziğin bu hayat tarzına biraz ters düşecek gibi algılanması

normal olabilir. Fakat Bernhard için müziğin hangi açıdan önem teşkil ettiğini ve aslında hayatıyla müziğin zıtlık oluşturmadığını makalede eserlerden yapılan alıntılardan anlaşılacaktır. Müzik, aslında onun hüznün kokan ruhunu dışa yansıtmakta ve insanlardan uzaklaşmak için kullandığı bir araç olması, yine de müzik çalışmalarının onu rahatlattığı ve ülkesi Avusturya özellikle Viyana kenti için çok önemli bir sanat dalı olduğu sonucu çıkmaktadır.

Kaynaklar

Adorno, T. W. (1998). *Introduction to the Sociology of Music*. New York: Continuum Intl Pub Group.

Adorno, T. W. (1997a). *Musikalische Schriften I-III*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Adorno, T. W. (1997b). *Einleitung in die Musiksoziologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Aristoteles. (1975). *Politika*. (çev. Mete Tuncay). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bernhard, T. (2009). *Die Autobiographie: Die Ursache, Der Keller, Der Atem, Die Kälte, Ein Kind*. 2. Auflage. Salzburg: Residenz Verlag.

Bernhard, T. (1993). *Neden*. (çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: Mitos Boyut Yayınları

Bernhard, T. (1994). *Mahzen*. (çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.

Fischer, E. (1995). *Sanatın gerekliliği*. (çev. Cevat Çapan). İstanbul: De Yayınları.

Gide, A. (2009). *Pastoral Senfoni*. (çev. Buket Yılmaz). İstanbul: Timaş Yayınları.

Hesse, H. (2012). *Gertrud*. (çev. Kamuran Şipal). İstanbul: Yapı kredi Yayınları.

Huizinga, J. (1971). *Homo Ludens: A Study of the Play Element in Culture*. (İng. Çev. George Steiner). London: Paladin.

Kayıkçı, M. (2007). Adorno'nun Kültür Endüstrisi Kavramı Üzerine. *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*. Haziran 7(2), 1-4.

Oskay, Ü. (2001). *Müzik ve Yabancılaşma*. İstanbul: Der Yayınları.

Özsan, S. (2006). Müzik ve Edebiyat Disiplinlerinin Etkileşimi. *Mavi Nota Günlük E-Müzik Gazetesi*. Yıl. 8, Sayı. 1525

Sarı, A. (2007). *Thomas Bernhard'ın Şiir Dünyası*. Ankara: De Ki Basım Yayım.

Werner-Jensen A. (2008). *Geschichte der Musik*. Mainz: Schott Music GmbH&Co. KG.

İnternet Kaynakları

<http://www.yeniodev.com/muzigin-edebiyatla-iliskisi.html> (02.02.2013).

<http://www.hayatnotu.com/muzik-nasil-dogmustur-ve-ortaya-cikmistir.html> (17.01.2013).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Klasik_T%C3%BCrk_m%C3%BCzi%C4%9Fi (09.12.2012).

<http://www.turkishmusicportal.org/history.php?id=9&lang2=tr> (28.12.2012).

[http://www.univie.ac.at/iggerm/files/mitschriften/Literatur und Musik-2007W- Janke.pdf](http://www.univie.ac.at/iggerm/files/mitschriften/Literatur_und_Musik-2007W-Janke.pdf)
(10.01.2013).

[http://entertainmentport.wordpress.com/2012/10/23/romantik-donemde-edebiyat-ve-muzik-
iliskisine-genel-bir-bakis/](http://entertainmentport.wordpress.com/2012/10/23/romantik-donemde-edebiyat-ve-muzik-iliskisine-genel-bir-bakis/) (12.10.2012).

http://mavimelek.com/edebiyat_klasik_muzik.htm (30.10.2012).